

Vraciame sa na úroveň šimpanzov

Otázky kládli Jozef Majchrák a Martin Hanus

Hovorí, že strata úcty k vzdelaniu privádza našu civilizáciu k úpadku. Hrozí nám tak postupný rozpad inštitúcií. Preto by sme mali prehodnotiť samotnú podstatu európskeho chápania sveta. Prvý ponovembrový minister školstva Ladislav Kováč.

.takmer presne pred dvadsiatimi rokmi ste sa stali ministrom školstva. Dnes je ministrom Ján Mikoľaj zo SNS. Keby vám vtedy niekto povedal, že o dvadsať rokov bude minister zo SNS, uverili by ste tomu?

Zas až tak veľmi by ma to neprekvapilo. Taká je demokracia. Ľud si zvolil SNS a tá vybrala ministra. V roku 1988, rok pred pádom komunizmu, som na jednom slovensko-českom stretnutí vedeckých pracovníkov zacitoval Winstona Churchilla – s nádejou, ale realisticky: Demokracia je najhorší politický systém – okrem všetkých ostatných, ktoré sú ešte horšie. Čo ma však dvadsať rokov po páde komunizmu prekvapilo, boli mená ľudí, ktorých Univerzita Komenského pri svojom výročí v roku 2009 vyznamenala ako osobnosti, čo sa mimoriadne zaslúžili o jej rozvoj. Nechýbali medzi nimi „výtečníci“, ktorí boli aktérmi normalizačných čistiek. Zničili nás výskumný a učiteľský kolektív a mňa vtedy z univerzity vyhodili zato, že som vraj kazil mládež. Ale nejde o mňa. „Normalizátori“ zasadili ťažkú ranu nášmu vzdelávaciemu systému. Keby boli konali ako zásadoví komunisti, dalo by sa im to odpustiť. Nie, boli to neosobnosti: zbabelí a vypočítaví. Tým, že ich univerzita dnes ocenila, navrhla ich vlastne študentom ako vzor hodný nasledovania.

.čo sa u nás za tých 20 rokov zmenilo?

Všetko. V roku 2009 žijeme v celkom inom svete ako 1989. Hnacím motorom zmien bola veda. Pokročila za dvadsať rokov možno viac ako predtým za osemdesiat. Odhaduje sa, že v 21. storočí urobí veda tisíckrát väčší skok, ako urobila doteraz. Zmenila sa politika, zmenila sa ekonomika. Ale mal by sa aj zmeniť náš základný pohľad na svet.

.ako to myslíte?

Ak bol komunizmus lekciami zlyhania pokusu o „racionálnu“ spoločnosť a vo výsledku sa stal zločineckým systémom, pre ktorý mala byť komunistická strana zakázaná, dostali sme novú lekciami. Vojny na Balkáne, teroristický útok 11. septembra 2001, svetová finančná kríza, explózia internetu, rozmach priemyslu zábavy a mediálnej manipulácie, ale aj postkomunistická privatizácia štátneho majetku ukázali, ako málo vieme o ľudskej prirodzenosti a o povahe spoločnosti. Treba sa zbaviť ilúzií o možnostiach a sile ľudského rozumu. Spoločnosť stojí na fundamente, ktorý vybuodovala kultúrna evolúcia a tento fundament zahrňoval rad zamlčaných predpokladov. Napríklad tradičné inštitúcie práva, morálky, filozofie a vzdelania. Tento fundament sa rýchlo labilizuje, a tým sa stáva labilnou aj celá sociálna stavba. Najmä sa rozpadá právny

systém, na ktorom pevne stála ako parlamentná demokracia, tak zrejme aj trhová ekonomika. Slovensko sa mi zdá byť iba čiastkovým prípadom tohto globálneho stavu. Prehodnotiť treba samotnú podstatu európskeho chápania sveta.

.nie je váš pohľad príliš apokalyptický? Vojny a hospodárske krízy tu boli aj v minulosti, spoločnosť, samozrejme, v mnohom menili, ale nie vždy znamenali rozpad inštitúcií či rozvrat štátov. Prečo by to práve teraz malo byť také dramatické?

Poviem metaforický príklad. Máme jazero a do toho zasadíte jedno leknó. Vieme, že za tridsať dní to leknó pokryje celý povrch jazera. Kedy bude povrch toho jazera pokrytý na polovicu? Na 29. deň. Je 29. deň a my si hovoríme bezstarostne: veď je ešte celá polovica nezarastená – a pritom je už len jediný deň od konca. Dynamika mnohých procesov, prírodných i sociálnych, je podobná dynamike rastu lekna: exponenciálna. To je podstata toho, o čom sa bavíme. Nemáme nastavený mozog tak, aby sme sa dokázali rozmýšľať exponenciálne. To, čo sa kedysi menilo stáročia, sa dnes mení v oveľa kratšom čase.

.tak dobre, ale v čom budú spočívať tie zmeny?

Sú pred nami ohromné celosvetové turbulencie, ktorých povaha sa vôbec nedá predvídať. To bezprecedentne zväčšuje potrebu vzdelaných ľudí, premýšľajúcej elity, ktorá je schopná situáciu analyzovať a navrhovať alternatívy. Túto vzdelanosť, ktorá sa týka kultúrnych elít, treba odlišovať od všeobecného vzdelania a profesionálnej odbornej prípravy. Prípravu elít by mali robiť univerzity, kým na to druhé treba mať bakalárske vysoké školy. Tvrdím, že zdravie spoločnosti závisí od zdravia jej univerzít. Samozrejme, univerzity sú súčasťou toho fundamentu inštitúcií, o ktorom už bola reč. A ten fundament sa rozkladá.

.kde vidíte korene tohto stavu?

Inštitúcie sa oslabujú celosvetovo. Ale na Slovensku máme svoje špecifiká. Treba mať na pamäti, že podľa prieskumu, čo sa v roku 1910 robil v Uhorsku, v župách Horného Uhorska bolo dohromady 25-tisíc vzdelancov, ale z nich sa sotva desať percent hlásilo k slovenskej národnosti. Okolo 2500 vzdelaných ľudí na začiatku 20. storočia, a státisíce na jeho konci – taký bol vzdelanostný vzostup Slovákov – obdivuhodný; ale samozrejme plný rozporov.

.aké rozpory máte na mysli?

Hlavným rozporom bola rýchlosť rastu vzdelávania, hádam jedinečná vo svete. Zdatných učiteľov pritom veľa nebolo. A tak máme inteligenciu rýchlenú. Poškodila nám romantická národná ideológia: blud tisícročného útlaku, zrieknutie sa uhorských dejín a kultúry, ktoré tu po slovensky hovoriaci Uhri spolutvorili, zaťaženie spoločnosti kolektívnym komplexom menejcennosti a kultom rovnostárstva, ktorý bránil vyrásť mimoriadnym ľuďom.

.za to boli zrejme podľa vás trochu zodpovední aj štúrovci...

Ľudia, ktorí dovtedy žili v Hornom Uhorsku, tvorili podstatnú časť uhorskej kultúry, a to bez ohľadu na to, akým jazykom rozprávali. Povedzme to takto. Korene tohto

rovnostárstva siahajú do romantizmu 19. storočia. Začalo sa to už u Pavla Jozefa Šafárika, ktorý prišiel s pomýlenou ideou, že my sme nikdy nemali vlastný štát a tisíc rokov sme trpeli pod jarmom. Štúrovci to po ňom len opakovali. Bolo to zrieknutie sa uhorských dejín a uhorského štátu.

.na druhej strane štúrovci hľadali politický koncept, o ktorý by sa mohli oprieť a mobilizovať Slovákov. V 19. storočí už svätoštesfanská idea nebola ideou mnohonárodného uhorského štátu, ale postupne sa menila na ideológiu maďarského nacionalizmu. Nemali príliš na výber...

Bolo by to ospravedlnenie, keby to bolo tak. Existovali však aj iné alternatívy. Vedľa Košúta tu bol v tom čase Sečení, ktorý obhajoval koncept mnohonárodného štátu a kritizoval maďarský nacionalizmus. My sme však prijali hru, ktorú nám nanútili niektorí maďarskí ideológovia a politici.

.mali sme aj my Slováci nejakého Sečeního?

Boli, ale sa nepresadili. Variantom k štúrovským literátom boli prírodovedci. Nedávno si v Liptovskom Mikuláši pripomínali pamiatku Aurela Stodolu, ktorého si vážil sám Einstein. Príznačné je, že mnohých prírodovedcov, hoci aj amatérov, v tom čase u nás vysmievali. Hovorili im, že nepotrebujeme teraz zbierať kamene a robiť herbáre, ale písať básne a budiť národ. Ale chcel by som poukázať aj na inú stránku Slovákov, ktorú nik vari dosiaľ poriadne nevyzdvihol – a treba to urobiť. Trpíme síce naďalej kultom rovnostárstva, a tým aj populizmom, ale zabúdame na to, že slovenský ľud mal kedysi v ohromnej úcte vzdelaných ľudí – učiteľov a farárov.

.dnes už nie?

Nie. Bezhlavá honba za diplomami a titulmi nie je prejavom úcty k vzdelaniu. Stratu úcty k vzdelaniu, degradáciu hodnoty vzdelania na tovar podobný autám alebo topánkam, považujem za nešťastie doby. Nie je však špecifikom Slovenska. Súvisí s úpadkom euroatlantickej kultúry a tým aj vzdelávania za posledných dvadsať rokov. Typickým prejavom je dnešná masová zábava a nástup pokleslých súkromných televízií. Idea demokracie bola pôvodne o niečom celkom inom, než aby priemerný divák, a teda väčšina, určovala prostredníctvom peplemetrov, čo sa má objavovať na televíznych obrazovkách.

.hovoríte o degradácii vzdelania. Keď sa však pozrieme na štatistiku, spoločnosť je dnes oveľa vzdelanejšia ako v minulosti...

Masovosť vzdelávania ho istým spôsobom nevyhnutne privádza k úpadku; polovica populácie nemá inteligenčný kvocient nad 120, čo bolo kedysi kritériom pre úspešné zvládnutie vysokoškolského štúdia. To sa však musíme potom pýtať, čo vôbec je vzdelanie. Nedávno vyšla kniha rakúskeho filozofa Konrada Paula Liessmanna Teória nevzdelanosti, ktorá kriticky rozoberá stav na rakúskych vysokých školách. Kritizuje, že dnes je tendencia redukovať vzdelanie na schopnosť vyhľadať si informácie. To však nie je skutočné vzdelanie.

.čo ním má podľa vás byť?

V tomto som vyznávačom Jana Amosa Komenského. Podľa neho poslaním vzdelania je zdokonaľovanie ľudskej prirodzenosti, tak, aby sme dosiahli šťastie ľudského rodu. Takto presne to vyjadril v čase, keď sa o ľudskej prirodzenosti ešte ani nehovorilo a skoro nič nevedelo. Prirodzenosť, ľudská podstata, bola do nás vložená biologickou evolúciou a je nemenná. Vzdelanie by malo to dobré v človeku rozvinúť a to zlé potlačiť.

.no v skutočnosti tridsať až štyridsať percent populácie dnes legitímne túži po vysokoškolskom diplome a systém im ho umožňuje získať. Je to zlé?

Je to nevyhnuté, ale rozporné. Technika si vyžaduje profesionálne pripravených ľudí. Na vypracovanie pracovnej zručnosti treba do ľudí nahustiť veľa praktických vedomostí. Už pre Komenského to bola len malá časť toho, čím by malo byť vzdelanie.

.nie je toto masové, a máte pravdu, naozaj povrchné vzdelávanie, predsa len vo výsledku zlepšením stavu?

Možno áno. Vlastne sa to v našej dobe experimentálne testuje. Napríklad aj naším rekordným počtom univerzít. Keď sme v roku 1989 uvažovali ako ďalej s vysokými školami, našou predstavou bolo, že sa nebudú zvyšovať počty univerzít.

.ako ste to chceli dosiahnuť?

Chceli sme vytvoriť štyri univerzitné centrá v Bratislave, Košiciach, Nitre a Banskej Bystrici, kde budú vyučovať ozajstní odborníci a kde budú sídliť univerzity v pravom zmysle slova. Tie by si v iných mestách Slovenska tvorili pobočky. Popri nich sme však chceli vytvoriť vysoké školy odborného vzdelávania. Ich absolventi by končili ako bakalári, odborne pripravení vykonávať svoju profesiu. Dostalo by sa im samozrejme aj všeobecného vzdelania, ostatne tak ako celej populácii, ale neboli by to nevyhnutne vzdelanci v zmysle elity – tí by boli pripravovaní na univerzitách.

.bolo by však zriadenie univerzitných centier samo osebe garanciou, že by sa na nich pestovala vzdelanosť? Ved' to je aj o ľuďoch, o našej mentalite...

Vytvorili by sa predpoklady, ale, samozrejme, nie je to len o forme. Vzdelaní ľudia majú mať okrem iného aj rozvinuté emócie, schopnosť intenzívne citovo prežívať svet. Všeobecne povedané, vzdelanie by malo byť do veľkej miery kultivovaním emócií. Opäť sa vraciam k fenoménu masovej zábavy. To nie je rozvíjanie emócií, ale nivočenie človeka. Ak som povedal, že komunizmus nás sociálne vrhol naspäť do savany, tak upadnutá zábava, v televízii i inde, nás vracia na evolučnú úroveň šimpanzov.

.čo sa s tým dá robiť?

To je neľahká otázka. Podľa mňa musíme začať opäť uvažovať o samotnej podstate demokracie. To, čo sa dnes v Európe deje, začína trochu pripomínať formu vlády, pred ktorou už pred viac ako dvetisíc rokmi varoval Platón: vládu luzy, ochlokraciu.

.nástup masovej kultúry je tu už desaťročia. Keď sa pozrieme na svet okolo, dá sa povedať, že v Európe sa deje menej vojen ako v minulosti, problémy sa riešia kultivovanejšie, aj priestor, v ktorom platia aspoň aké-také demokratické pravidlá, sa rozširuje. Nepreceňujete trochu tie hrozby?

Súhlasím s vami v tom, že kultúra uložila na ľudské správanie mnohé tabu. Tieto tabu, zákazy, sa vytrácajú. Taliansky politológ Giovanni Sartori nedávno napísal, že to, čo najviac charakterizuje súčasného západného človeka, je bezchrbticová zmäkčilosť. Ľudia prídu večer z roboty, pozrú si každodennú dávku seriálov, zábavy, a je im jedno, čo sa okolo nich deje. Majú svoje bezpečie a istoty. Obávam sa však, čo sa stane, až sa im istoty začnú rozpadáť. A rozpad istôt je pred nami. Reakcia Ameriky na útok teroristov v r. 2001 naznačuje, čo všetko sa môže diať. Nedávno som si rozvoľnenie kultúry uvedomil v Paríži. To mesto prestáva byť centrom povestnej francúzskej kultúry. Mestom znie arabčina, ulice sú plné imigrantov, ktorí sa hrubo správajú a nechávajú za sebou špinu a neporiadok. Európska kultúra aj zásluhou tejto bezprincipiálnej zmäkčivosti a ľahostajnosti ochabuje a chradne.

.pred dvadsiatimi rokmi sme menili systém v prospech trhu a demokracie. Podľa vás teraz nastáva situácia, keď budeme musieť meniť systém v prospech niečoho iného?

Nastáva situácia, keď budeme musieť niektoré veci znovu premyslieť. Bol som takým horlivým zástancom slobodného trhu, že som dokonca upustil aj od Komenského výroku, že náprava vecí sa ma začínať na školách, a sklonil som sa pred názorom, že najskôr treba reformovať ekonomiku a politické inštitúcie. Za tým bolo presvedčenie, že slobodný trh je skvelá inštitúcia, takže na tom, akí sú ľudia, až tak veľmi nezáleží – dokonalý trh nepotrebuje dokonalých ľudí.

.pre vás je teda tých dvadsať rokov dôkazom toho, že trh nevedie k morálnym cnostiam, ale často práve naopak?

Európska kultúra stála na presvedčení, že rozum je takou silou, že človek je schopný nielen pochopiť prírodu, ale aj sám, uvážene, usporiadať spoločnosť. Komunizmus nás presvedčil, že to tak nie je. Vedecké skúmanie za posledných dvadsať rokov potvrdilo donedávna skôr len menšinový názor, že individuálny rozum je len nepatrnou vrstvičkou na jednom rozsiahlom oceáne nevedomia. Ten predstavujú inštitúcie spoločnosti – napríklad morálka a právo. Keď sa v 19. storočí rozvíjal divoký americký kapitalizmus, jeho protagonisti boli nábožní ľudia a báli sa Božieho trestu po smrti. To do značnej miery určilo povahu amerického kapitalizmu: málo štátov, veľa charity. Finančná kríza prispela k tomu, aby sme pochopili, akým dôležitým je onen oceán inštitúcií. A aj, žiaľ, ako tento oceán za tých posledných dvadsať rokov rýchlo vysychal. Keď vyschne, trh stratí svoje ideové podložie. Celkom nedávno v našej televízii opakoval profesor práva a poslanec marxistickú floskulu, že právo je nadstavbou. Kdežeby! Právo, a iné inštitúcie, sú základňou, na nich stojí a vďaka nim funguje ekonomika.

.otázkou je, či súčasná finančná kríza je natoľko silným impulzom, že treba niečo nanovo premýšľať. Nie je to len jedna z epizód svetových dejín?

Vrátim sa k tomu leknú. Naš mozog nie je schopný odhadnúť intenzitu vývoja. Zoberte si len to astronomické zadlžovanie západných štátov v dôsledku tejto finančnej krízy. Čo ak prejavom najbližšej hospodárskej krízy budú bankroty štátov? My sme zásluhou vedy a techniky vyrobili jednu úplne novú skutočnosť, ktorej nikto nerozumie a ktorá mohla bez veľkých porúch fungovať iba vďaka tomuto oceánu inštitúcií.

.krízy a obrovská zadlženosť štátov tu v histórii už boli. Samozrejme, niekedy to viedlo aj k tragédii, ale nie je to nevyhnutnosť...

Znovu opakujem, mozog máme nastavený na lineárne extrapolácie, nie na exponenciálnu dynamiku. Súčasnosť je kvalitatívne iná, ako bol stav pred dvadsiatimi rokmi. Vezmite si internet. Objav internetu nebol menší, ako kedysi objav kníhtlače. Ale za 20 rokov internet zmenil svet tak, ako ho zmenila kníhtlač za 200 rokov.

.lenže spoločnosť je natoľko komplikovaný organizmus, že na pochopenie jeho fungovania môže byť užitočnejšia história ako matematika.

Iste, lenže dejiny sa tak isto zrýchľujú. V analógii s metaforou lekna možno povedať, že počet udalostí posledných dvadsať rokov je rovný počtu tých, čo sa kedysi udiali za celé stáročia novoveku.

.čo by mali byť nové riešenia problémov, o ktorých by sme mali začať premýšľať?

Ak sú vôbec tie problémy riešiteľné. Keď extrapolujeme rýchlosť súčasných zmien vedy a techniky do budúcnosti, tak nám vychádza, že v polovici tohto storočia dosiahneme bod, ktorý sa volá singularitou a za ktorý nemôžeme vidieť. Singularita je abstrakcia, bod, v ktorom končí platnosť fyzikálnych zákonov. Ako sa k nej ale budeme blížiť, počet a zložitosť problémov bude už ani nie exponenciálne, ale nadexponenciálne, hyperbolicky rásť. Hádám čím viac bude na svete vzdelaných ľudí, ktorí budú túto perspektívu chápať a nad ňou premýšľať, tým je väčšia šanca, že zložitosť stavu ľudstva budeme aspoň schopní vidieť v jej plnom rozsahu.

.nedopúšťate sa kardinálnej chyby v tom, že sa snažíte uplatniť zákony matematiky na niečo také zložité, ako je ľudská kultúra a spoločnosť?

Kedysi som napísal, že urobíme ohromný skok v poznávaní sveta vtedy, ak sa kultúrne, teda humanitné a sociálne vedy stanú také exaktné ako prírodné vedy. Dnes by som to obrátil. Ukazuje sa, že prírodná skutočnosť dokáže byť nemenej zložitá ako sociálna skutočnosť; pre popis tejto komplexnosti vzniká potreba novej matematiky. Dnes je však dobrým príkladom ekonomika. Matematická ekonómia stála na axióme racionálneho človeka. Z toho sa dala vyvodiť tak elegantná matematika, že sa za ňu dávali Nobelove ceny. Dnes sa táto východzia axióma ukazuje ako chybná.

.keď ste sa v sedemdesiatych rokoch zamýšľali nad budúcnosťou Slovenska, kde ste ho vtedy videli o dvadsať rokov?

Vyvesil som si vtedy nad stôl takéto heslo: Sú ľudia, ktorí keď sa zrazia s prasat'om, kráčajú životom v presvedčení, že svet nie je nič iné len kopa hnoja. Keď mi prišlo z celej odpornej doby zle, pripomenulo mi: nevychádzaj len zo svojej osobnej skúsenosti. Nebol som presvedčený, že sa niečo rýchlo zmení, ale vedel som, že to nie je stav, ktorý tu je naveky.

.vo svojej knihe Prírodopis komunizmu ste písali o postkomunizme ako o poslednom štádiu komunizmu. Bude o dvadsať rokov aj táto posledná fáza za nami?

Odvolám sa na známy Dahrendorfov výrok, keď povedal, že postkomunistické krajiny budú potrebovať šesť mesiacov na zmenu zákonov, šesť rokov na zmenu ekonomiky a šesťdesiat rokov na zmenu inštitúcií. On bol však ešte presvedčený o stabilite západných inštitúcií; existoval akýsi stabilný terč, do ktorého sa bolo treba trafiť. Ako sa začali za uplynulých dvadsať rokov rozvoľňovať západné inštitúcie, terč sa stal pohyblivým, trafiť sa je stále ťažšie. Nevie, či by Dahrendorf to isté povedal teraz. Možno že my, postkomunistické krajiny, s poškodenými inštitúciami práva, morálky a vzdelania, nie sme vlastne na chvoste sveta, ale skôr predobrazom toho, kam svet smeruje. Akoby sme urýchleným rozpadom tradičného práva a morálky boli nie zaostali, ale skôr prebehli dobu.

.čo pokladáte za najväčšiu premárnenú šancu po roku 1989 v oblasti školstva a vedy?

Došlo k veľkej chybe v právnej oblasti. Navrhli sme právne normy, ktoré zaviedli demokraciu tam, kam nepatrí – do vnútorného života vedeckých komúní. Volení zástupcovia v akademických senátoch dostali veľké právomoci – naivne sme predpokladali, že v senátoch bude sedieť uvažovaný výber kompetentných a múdrych a tí budú do najvyšších samosprávnych orgánov škôl a fakúlt voliť najvynikajúcejšie bádateľské a pedagogické osobnosti. Vo vede sa o pravde nerozhoduje hlasovaním. Tajné hlasovanie, anonymita, nemá na akademickej pôde, ba na žiadnej úrovni vzdelávacieho systému, čo hľadať. Názory sa majú vyjadrovať a vyjasňovať v otvorených diskusiách a sporoch.

Ladislav Kováč

Narodil sa v roku 1932 v Závažnej Porube. Vyštudoval biochémiu na Karlovej univerzite v Prahe. Pôsobil na Prírodovedeckej fakulte UK v Bratislave. V roku 1970 z nej musel z politických dôvodov odísť a pracoval ako chemik v Psychiatrickej liečebni v Pezinku. Po novembri 1989 bol ministrom školstva, neskôr československým veľvyslancom pri UNESCO.